

УДК 94 (477) «1941»

DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2019.3\(27\).317](https://doi.org/10.33782/eminak2019.3(27).317)

ПОГРОМНИЙ РУХ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ ВЛІТКУ-ВОСЕНИ 1941 РОКУ: ОСНОВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Марина Михайлюк

Інститут української археографії та джерелознавства
імені М.С. Грушевського НАН України (Київ, Україна)

e-mail: m.mykhayluk77@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8357-4744>

У статті аналізується участь пересічних галичан (українців, поляків) у погромних акціях влітку-восени 1941 р., спрямованих проти євреїв як носіїв «жидо-більшовицької» ідеології, прихильників радянської окупації регіону. Розглянуто причини прояву агресії, методи знущання над людьми, які не обмежувалися фізичним і моральним насиллям, але й закінчувалися умисними вбивствами. Визначені результати прояву насилля у вигляді проблеми підрахунку жертв.

Ключові слова: погроми у Східній Галичині, фізичне та моральне насилля над євреями, пограбування єврейського майна

На сьогодні спогадів і публікацій осіб (не)єврейського походження достатньо, аби проаналізувати міжетнічну ситуацію, що склалася на початку нацистської окупації Східної Галичини, зокрема зрозуміти складність і неоднозначність українсько-єврейських і польсько-єврейських взаємин на побутовому рівні. Враховуючи те, що спеціалізованих публікацій досить мало і вони, здебільшого, мають проблемно-постановочний чи фрагментарний характер, тяжіють до вузької регіональної специфіки, ця розвідка посприяє розширенню уявлень щодо участі сусідів в антиєврейських погромах.

У різний час вказана тема привертала увагу В. Масловського¹, Я. Хонігсмана², М. Феллера³, Ж. Ковби⁴, О. Круглова⁵, В. Гулая⁶, низки молодих дослідників, сферою

¹ Масловський В. Трагедія галицького єврейства. Львів: Редакція газети «Вільна Україна», 1997. 56 с.

² Хонігсман Я. Катастрофа євреїв Західної України. Євреї Восточної Галиції, Західної Волини, Буковини і Закарпаття в 1939-1945 роках. Львів, 1998. 352 с.

³ Феллер М. Пошуки, спогади, роздуми єврея, який пам'ятає своїх дідів, про українсько-єврейські взаємини, особливо про нелюдське і людяне в них. Дрогобич, 1998. 375 с.

⁴ Ковба Ж. Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання». Київ, 2009. 296 с.

⁵ Круглов А., Уманський А., Шупак І. Погроми в Восточній Галиції лета 1941 года: организаторы, участники, масштабы и последствия // Проблеми історії Голокосту. 2010. № 5. С. 56-74; Холокост в Україні: зона німецької військової адміністрації, румунська зона окупації, дистрикт «Галичина», Закарпаття в складі Венгрії (1939-1944): монографія. Дніпро: «Ткума»; ЧП «Лира ЛТД», 2017. 456 с.

⁶ Гулай В. Загострення міжетнічних відносин в Західній Україні на початковому етапі німецько-радянської війни в контексті етнополітичної політики тоталітарних режимів // Гілея: науковий вісник. 2012. Вип. 57. № 2. С. 99-104; Гулай В. Політико-комунікативні вектори ескалації міжетнічної конфліктно-конфронтаційної інтеракції в Західній Україні (літо-осінь 1941 р.) // Studia politologica Ucraino-Polona. 2014. Вип. 4. С. 270-278; Гулай В. Дискурс міжетнічної комунікації у дистрикті «Галичина» в період «остаточного вирішення єврейського питання» // Проблеми історії Голокосту. 2016. № 8. С. 89-99.

зацікавлень яких став взаємозв'язок української та єврейської спільноти під час війни, ставлення окупаційної влади та місцевого населення до галицьких євреїв⁷. Серед західних істориків найбільш фаховими видаються дослідження Ш. Редліха⁸, І.-П. Химки⁹, Р. Кувалека¹⁰, К. Струве¹¹, О. Бартова¹², Ф. Гольчевського¹³, В. Лауер¹⁴, а також політологів Дж. Копштейна та Дж. Віттенберга¹⁵, в яких з різних методологічних позицій аналізується складність побутових взаємин між євреями, українцями, поляками, які опинилися під радянською та нацистською окупацією. Польські публіцисти не оминають тему історії українсько-єврейських взаємин і присвячують їй свої інтерв'ю з відомими фахівцями – істориками, журналістами, громадськими діячами¹⁶.

Джерельна база статті ґрунтується на спогадах євреїв¹⁷ та українців¹⁸, які стали прямими свідками тогочасних подій.

Окреслена тема доволі об'ємна, тому об'єкт дослідження обмежений лише роллю пересічних громадян у погромних акціях, пограбуванні єврейського майна, (не)допомозі сусідів у його збереженні. Діяльність українських націоналістичних

⁷ Вурловська М. Нацистський терор проти євреїв Дрогобича (історія родини Дрімєрів) // Східно-європейський історичний вісник. 2017. Вип. 5. С. 177-183; Скіра Ю. Покликані: монахи Студійського уставу та Голокост. Київ: Дух і Літера, 2019. 272 с.

⁸ Редліх Ш. Разом і нарізно в Бережанах. Поляки, євреї та українці, 1919-1945 рр. Київ, 2002. 325 с.; Шимон Редліх про українсько-єврейські взаємини. Розмова із Ізабеллою Хруслінською та Петром Тимою. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/202-shymon-redlikh-pro-ukrainsko-ievreiski-vzaiemyny-rozmova-z-izabeloiu-khruslinskoiu-ta-petrom-tymoiu>

⁹ Химка І.-П. Українсько-єврейські взаємини: від історії до пам'яті. Київ: Дух і Літера, 2019. 384 с.

¹⁰ Кувалек Р. Рятівники, врятовані, ті, що видавали й видані. Євреї, поляки та українці під час німецької окупації Східної Галичини – огляд загальної картини. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/zabuti-zertvy-viyny/720-robert-kuvalek-riativnyuky-vriatovani-ti-shcho-vydavaly-i-vydani-yevrei-poliaky-ta-ukraintsi-pid-chas-nimetskoj-okupatsii-skhidnoi-halychyny-ohliad-zahalnoi-kartynu>

¹¹ Струве К. ОУН(б), німці та антиєврейське насильство в Галичині влітку 1941 р. // Україна модерна. 2017. № 24 (Єврейські історії українських теренів). С. 234-255; Struve K. Deutsche Herrschaft, ukrainischer Nationalismus, antijüdische Gewalt: Der Sommer 1941 in der Westukraine. Oldenburg, 2015. 754 p.

¹² Бартов О. Стерті. Зникаючі сліди євреїв Галичини в сучасній Україні. Київ, 2010. 300 с.; Бартов О. Білі плями та чорні діри: минуле та сьогодення Східної Галичини // Шоа в Україні: історія, свідчення, увічнення / за ред. Рея Брандона та Венді Лауер. Київ: Дух і Літера, 2015. С. 433-480; Bartov O. Anatomy of a Genocide: The Life and Death of a Town Called Buczacz. New York: Simon and Schuster, 2018. 399 p.

¹³ Гольчевський Ф. Відтинки сірого: роздуми про єврейсько-українські та німецько-українські стосунки в Галичині // Шоа в Україні: історія, свідчення, увічнення / за заг. ред. Рея Брандона, Венді Лауер. Київ: Дух і Літера, 2015. С. 163-220.

¹⁴ Лауер В. Погроми, насилля натовпу та геноцид у Західній Україні влітку 1941: історія, пояснення та порівняння // Проблеми історії Голокосту: український вимір. 2018. № 10. С. 214-255.

¹⁵ Kopstein J., Wittenberg J. Anti-Jewish Pogroms on the Eve of the Holocaust. Cornell University Press, 2018. 192 p.

¹⁶ Хруслінська І., Тима П. Діалоги порозуміння. Українсько-єврейські взаємини. Київ, 2011. 328 с.

¹⁷ Арсен Б. Моя гірка правда: Я і Холокост на Прикарпатті. Надвірна, 2004. 383 с.; Щоденник Львівського гетто. Спогади рабина Давида Кахане; упор. Ж. Ковба. Київ: Дух і Літера, 2009. 276 с.; Світло в темряві: розповідь Сімона Стерлінга, який пережив Голокост, розказана ним Філіс Стерлінг Якобс. Київ: Український центр вивчення історії Голокосту, 2012. 120 с.; Гауптман М. Забуті могили. Київ: Український центр вивчення історії Голокосту, 2017. 175 с.

¹⁸ Коваль О. Спомини мого життя: Львів-Аушвіц-Брюссель. Львів, 2016. 240 с.

формувань (української міліції¹⁹), місцевих органів влади, підконтрольних німецьким військовим комендатурам та ОУН, які теж брали активну участь у погромах, не розглядається та згадується побіжно. Співробітники поліційних чи адміністративних органів влади виконували службові обов'язки та накази окупаційної влади.

Метою статті є аналіз побутових українсько-польсько-єврейських взаємин на початку окупації Східної Галичини, окрім м. Львова, який став предметом окремого дослідження²⁰.

У свій час Ф. Левітас відмічав, що напередодні війни існувала певна відчуженість між українцями та євреями, ситуація у міжнаціональних відносинах була непростою, попри те, що галичани відрізнялися релігійною й етнічною толерантністю. У пам'яті багатьох жила активна участь євреїв у розбудові ЗУНР 1918-1919 рр.²¹ У листопаді 1918 р. у Львові пройшов антиєврейський погром, вчинений поляками, вбитими нарахували 70 осіб. Насильство відбулося після відходу з міста українських військ. Тоді євреї симпатизували державотворчим процесам у ЗУНР, підтримали українців, але під час польсько-українського конфлікту зайняли нейтральну позицію, хоча не змогли уникнути ані переслідування, ані насилля.

У деяких спогадах згадується допомога євреїв відступаючим силам УГА зі Східної Галичини, зокрема щодо порятунку майна вояків, після виходу зі Станіслава (нині – Івано-Франківськ). Натомість єврейський підприємець Рубен Фан – член Єврейської управи Станіслава стверджував, що українці теж були причетні до антиєврейського насильства: побиття, реквізицій власності, примусових робіт на Шаббат. У Тернополі, за спогадами Василя Кучабського, єврейські торговці зазнали пограбування, але умисних вбивств не фіксувалося. Тим не менш українська влада не змогла нічого вдіяти. Лише за деякий час погромники (місцеві жителі, українські вояки) були покарані. Загалом прямих доказів участі армії УНР в антиєврейських акціях немає, хоча антисемітські настрої мали місце.

Напередодні Другої світової війни і на початку радянської окупації Східної Галичини у містах здебільшого мешкали поляки, українці та євреї, а на селі – євреї, українці та поляки. Вересень 1939 р. порушив соціально-економічну рівновагу. Націоналізація «советами» єврейських та українських підприємств, торговельних лавок, ремісничих майстерень стала трагедією як для євреїв, так і для українців. У регіон прибула значна кількість євреїв-більшовиків зі Сходу, які зайняли посади в адміністративних органах та НКВС. Українці, які постраждали від радянського терору, маючи за приклад прихильність галицької єврейської молоді до компартії, часто їх звинувачували в усіх бідах. Апогей відчуття ворожнечі досяг у дні відходу «советів» із Західної України, коли розстрілювали політ'язнів. Те, що серед страчених були євреї, стало відомо не відразу, а лише у 1990-ті роки, після оприлюднення відповідних списків²².

¹⁹ Українську народну міліцію (службу порядку) сформувала ОУН наприкінці червня 1941 р. і підпорядковувалася вона німецьким військовим комендатурам до серпня 1941 р., моменту входу в дистрикт «Галичина» до польського Генерал-губернаторства. Народна міліція носила жовто-блакитні нарукавні пов'язки і була розформована задля очищення поліційних органів від радикально налаштованої націоналістичної молоді. Замість неї створили українську допоміжну поліцію, підпорядковану німецькій цивільній владі.

²⁰ Див.: Михайлюк М. Участь галичан у львівських погромах липня 1941 р.: історіографічний дискурс // Гілея: науковий часопис. 2019. Вип. 146 (7). Ч. 1: Історичні науки. С. 76-83.

²¹ Левітас Ф. Євреї України в роки Другої світової війни. Київ, 1997. С. 182-183.

²² Феллер М. Пошуки, спогади, роздуми єврея... С. 208-209.

Професор європейської історії Браунівського університету О. Бартов, який нещодавно видав монографію про становище українців, поляків та євреїв Бучача у першій половині ХХ ст. (звідки родом походила його мати) наводить свідчення поляків, які вважали євреїв союзниками радянської влади, хоча 22% єврейської громади були депортовані до Казахстану та Сибіру і складала другу найбільшу групу депортованих після поляків²³.

Ізраїльський історик Ш. Редліх зазначає, що поляки, українці та євреї, які жили у Східних Кресах (Галичині) стикалися з однаковими економічними реаліями. Повсякденне життя їх зближувало, оскільки вони ходили на той же ринок, тими ж вулицями. У міжвоєнний період у польських гімназіях євреї, поляки й українці часто навчалися разом. Водночас ці три громади жили окремо: кожна – своїм релігійним життям, етнічною самобутністю, культурними особливостями. Під час нацистської окупації зросло відчуття ворожості. Між групами відчувалася висока соціальна диференціація та дистанція. Зазвичай, євреї були ближчі до поляків, аніж до українців, намагаючись ідентифікувати себе з панівною національною групою, а не з іншими меншинами, і саме тому польська мова та культура були ближчі, ніж українська. До того ж, щоденні контакти частіше відбувалися у містах з переважною більшістю поляків, аніж у селах і невеликих містечках. Євреї рідко мали друзів серед українців. Дмитро Бартков згадував, що до війни між євреями та рештою етнічних груп не існувало тісних зв'язків, тож, коли настали важкі часи, лише деякі зважувалися на допомогу²⁴.

До Другої світової війни у Бережанах не фіксувалися великі етнічні конфлікти: ані погроми, ані їх спроби. Під час війни на стосунки поляків, євреїв та українців вплинули давні традиційні погляди та стереотипи, а також нові екстремальні умови життя. Визначальним для них стала радянська (1939-1941) і німецька (1941-1944) окупації. Образ єврея-більшовика, тиражований нацистською й українською націоналістичною пропагандою, справив величезний вплив на уми та серця пересічних громадян. У ході війни у Східній Галичині спостерігалися випадки антисемітизму та вбивств євреїв українцями, але також існувала широка «сіра зона» байдужості²⁵.

У Коломиї початок війни докорінно змінив уклад міжетнічних взаємин, де євреї становили більшість населення. Упродовж першої половини вересня 1939 р. фактично була паралізована усталена українська, польська та єврейська громадсько-політична діяльність. Як згадував Андрій Гаєцький, «українці заховалися десь по закутках, перестрашені тим, що не німці, на яких чекали, а большевики зайняли наші землі. Зате на вулиці вийшло багато жидів з червоними опасками на рукавах, а за ними появилася якась міліція, решта міста завмерла. ...Молоді жидівки почали організовувати для бійців театр, а що не знали ні московської, ні української мови, то балакали по-польському»²⁶.

За радянської влади євреї, дійсно, зайняли певні місця у нових державних структурах. Факт їхньої присутності у бюрократичному апараті став найбільшим подразником для інших етнічних груп. Коломийська преса 1939-1940 рр. «рясніла» прізви-

²³ Шоу М. [Рец.]: Omer, Bartov. Anatomy of a Genocide: The Life and Death of a Town Called Buczacz. New York: Simon and Schuster, 2018 // Голокост і сучасність. 2019. № 1 (17). С. 159.

²⁴ Хруслінська І., Тима П. Діалоги порозуміння... С. 193.

²⁵ Ibid. С. 194, 197.

²⁶ Монолатій І. «Коломия без жидів»: дилеми поведінки «страхотливо нормальних людей» через призму літератури та ЗМІ. URL: <http://mnemonika.org.ua/2016/07>

щами євреїв-дописувачів або фігурантів пресових повідомлень. В умовах нацистської окупації, як стверджує І. Монолатій, це призвело якщо не до активного схвалення коломийчанами знищення єврейського населення, то, принаймні, до їх ролі пасивних спостерігачів злочину. Всі пам'ятали арешти та депортації українців, помічниками в яких були євреї – симпатизи більшовизму, які допомагали складати списки «ворогів народу». Посприяв посиленню ворожості і факт присутності радянських євреїв серед працівників коломийської тюрми НКВС²⁷.

Усі дослідники теми українсько-єврейських взаємин початку нацистської окупації найбільше уваги приділяють погромам, які охопили майже всі населені пункти Східної Галичини. Їх провокувала та підтримувала німецька влада, але виконавцями стали пересічні громадяни та місцева міліція, сформована з представників українських націоналістичних кіл і маргіналізованих елементів. Розвиток подій літа-осені 1941 р. засвідчив, що найбільш масові погроми відбулися на території підконтрольній Вермахту, на якій діяли різні нацистські каральні підрозділи, що провокували місцеве населення помститися «жидо-більшовикам», «жидо-комуні» за вбивство українських політ'язнів. Тоді влада на місцях тимчасово належала членам ОУН, які сформували свої адміністративні та поліційні органи, і допомагали окупантам здійснювати антиєврейські заходи, до яких активно долучалися сусіди євреїв.

Натомість університетські викладачі Дж. Копштейн і Дж. Віттенберг вважають, що між червнем і липнем 1941 р. мешканці 219 містечок Східної Польщі, Західної України, Литви та Румунії чинили насильство стосовно своїх сусідів-євреїв через те, що вважали їх політичними супротивниками. Зарубіжні автори упевнені, що у своїх діях злочинці керувалися не так фактами попередньої співпраці між місцевими євреями та радянською владою, як страхом поляків перед тим, яку роль можуть відіграти євреї у подальшому політичному житті. У погромах найбільшого значення мав розмір місцевої єврейської громади – чим вона була більшою, тим ймовірність погрому була вищою. Важливим було прагнення євреїв до культурного та політичного представництва та популярність партій, які закликали до міжетнічного діалогу. Погроми сталися там, де загрозу бажаній моноетнічній державності вважали вищою, натомість їх не було у місцевостях, де популярними були партії – адепти міжетнічної толерантності та рівності для євреїв.

Аналіз зарубіжних політологів вказує на чітку кореляцію між електоральною поведінкою, уявною загрозою від етнічної меншини, демографічним відсотком цієї меншини та рівнем її політичної інтеграції або виключення у воєнний час. У містечках, де до війни політичні розбіжності були високими, розпад держави та війна розпалили міжетнічні суперечності, відкрили старі рани та принесли погроми. Якщо єврей жив у маленькому містечку з меншою єврейською громадою, мінімальною політичною підтримкою сіоністів або бундистів і невеликою кількістю прихильників ендеків, то його шанси уникнути погрому були порівняно великі. Стихійне насильство пояснюють сторічним антисемітизмом²⁸.

Однак подібна позиція є дискусійною, оскільки факти вказують на те, що погроми відбувалися у містах і невеличких містечках Східної Галичини незалежно від кількості єврейського населення та їх політичної активності. Основна причина все ж

²⁷ Ibidem.

²⁸ Бурцлафф Я. [Рец.]: Kopstein, Jeffrey; Wittenberg, Jason. Intimate Violence: Anti-Jewish Pogroms on the Eve of the Holocaust. Cornell University Press, 2018. 192 p. // Голокост і сучасність. 2019. № 1 (17). С. 136-140.

крилася у побутовій сфері, вищому соціальному статусі й економічній перевазі євреїв над іншим населенням. Політичну складову можна вважати другорядним чинником у міжетнічній конфронтації.

Початок німецько-радянської війни добре запам'ятав О. Коваль, який згадував, як «тимчасовим безвладдям» у містечку Долина скористалися українські націоналісти, які взяли управління у свої руки. Євреям повідомили про поліційну годину, щоб ніхто не наважувався з 22 год. вечора і до 6 год. ранку виходити на вулицю під загрозою смертної кари. Місцеві жителі чекали погромів і грабежів. Відновлення української держави євреї сприйняли позитивно, виявили лояльність до «нової влади» з метою здобути мирне існування²⁹.

Нині покійний польський історик Р. Кувалек писав, що одна з причин майбутніх погромів крилася в історичній традиції антисемітизму (на якій наголошують американські політологи), притаманній українцям і полякам³⁰. Однак приводом для масового виявлення невдоволення відносно єврейських сусідів стали знайдені окупаційною владою трупи розстріляних українців і поляків у тюрмах НКВС напередодні евакуації радянської влади з регіону. Вивезти усіх політ'язнів можливості не було, тому більш «ідеологічно» заангажованих, які вважалися найнебезпечнішими за іншу категорію в'язнів, чекісти розстріляли. Розкопки та поховання тіл викликали масове озлоблення, яке вилилося на євреях, яких вважали прихильниками радянського режиму і комуністичної ідеології.

Українець Дмитро Дучинський, який служив у Перемишській окружній адміністрації волосним старшиною (волость включала від 5 до 15 сіл), після війни згадував, що носіями комуністичної ідеології були саме євреї. До війни у Перемишлі вони брали участь у святкуванні 1 Травня, несли червоні прапори, співали «Інтернаціонал». Коли розпочалися масові вбивства, то він не відчув жалю, адже не любив євреїв не лише через те, що вони були комуністами, але й тому, що «жиди коштом нашого селянина добре жили, смачно їли і гарно ходили повбирані». Попри антисемітські погляди до війни, під час Катастрофи (Шоа) урядовцю стало жаль знайомих євреїв, які виглядали неохайними, голодними, втомленими від щоденної важкої праці, тому часто подавав їм хліба чи цигарку, бо «це ж люди». Як людей йому було їх шкода, але як націю, яка, на його переконання спричинила українцям багато зла, – ні³¹. І він був не єдиний у своїх антиєврейських поглядах. Міф про «жидокомуну» був досить поширеним серед галичан. В основі міфу лежить стійке уявлення, що євреї були основним «стовпом» комунізму, насаджували комуністичну ідеологію, обіймали високі посади та виступали помічниками й співорганізаторами злочинів радянської влади. Пізніше цей міф вдало використала нацистська пропаганда для заохочення місцевого населення співпрацювати з військовою адміністрацією та брати участь у погромах³².

Погроми у містечках і селах Східної Галичини супроводжувалися фізичним насиллям над євреями (знуцанням і побиттям), інколи навмисними вбивствами, руй-

²⁹ Коваль О. Спомини мого життя... С. 54-56.

³⁰ Кувалек Р. Рятівники, врятовані, ті, що видавали й видані... URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/zabuti-zertvy-viyny/720-robert-kuvalek-riativnyky-vriatovani-ti-shcho-vydavaly-i-vydani-yevrei-poliaky-ta-ukraintsi-pid-chas-nimetskoj-okupatsii-skhidnoi-halychynu-ohliad-zahalnoi-kartyu>

³¹ Химка І.П. Українсько-єврейські взаємини: від історії до пам'яті... С. 67-68, 70.

³² Сікорська О. Порятунк євреїв у колективній пам'яті галичан на прикладі Унева та Унівської Лаври // Україна модерна. 2017. Число 24: Єврейські історії українських теренів. С. 145.

нуванням синагог/молитовних будинків, а також пограбуванням і захопленням єврейського майна. Найбільші погроми на Львівщині відбулися у Дрогобичі, Бориславі³³, Самборі, Стрию, Золочеві й інших менших населених пунктах.

Борис Арсен, який пережив нацистську окупацію у Східній Галичині, писав, що «Акт 30 червня», який жваво обговорювали на вулицях, у церквах, костьолах, синагогах, не тільки розпалив уяву більшості українців, але й спричинив до активізації нечуваних раніше націоналістичних і шовіністичних настроїв, особливо серед більшості молодих громадян краю. Ці настрої не могли не позначитися на психологічному стані євреїв. На місцях люди, які мали практично втілювати у життя ідеї «Акту», були відомі як крайні націоналісти, антисеміти, симпатичні німецького нацизму³⁴.

У Золочеві, де на початку війни мешкало 10 тис. євреїв, погром тривав три дні. Євреїв страчували у міській фортеці (замку). За різними підрахунками, кількість загиблих коливається від 1 до 4 тис. осіб³⁵. Так, ізраїльський історик і журналіст Ш. Бріман зазначає, що у погромі 3-5 липня 1941 р. було вбито близько 3-3,5 тис. золочівських євреїв. Багато з них були розстріляні та засипані землею біля стін замку, інші ж були вбиті у різних місцях міста і по дорозі до замку³⁶. Про золочівський погром відомі свідчення С. Альтмана. «Натовпи озброєних сокирами, різакми, лопатами, залізними прутами, молотками та вогнепальною зброєю одночасно налетіли на всі єврейські вулиці та будинки, виволікаючи їхніх жителів на вулиці. – згадував він. – Погром розпочався з попередньо визначених місць, ...але головним центром операції була цитадель. Орди українців та есесівців накидалися на беззахисних жертв з усім, що тільки потрапляло їм під руку. Сусіди-українці, з ким лише ще вчора вони мали дружні стосунки чи справи, нині стали неблаганними ворогами. Вони заманювали євреїв у свої домівки тільки для того, щоб потім передати бідолах натовпу дикунів. Коли хвиля терору поступово всухла, знаходили людей, втоплених у вбиральнях і каналізаційних люках, деяких без голів. Банда негідників вхопила рабина Елленберга, його прив'язали мотузкою до мотоцикла і тягли вулицею [допоки] поважний, старий чоловік не впав від знемоги, його тіло просто волокли, нівечучи до невпізнання. ...Того дня єврейська кров текла рікою».

Багато німецьких офіцерів, так само, як у Львові, спостерігали за погромом із холодним цинізмом, увесь час фотографуючи все довкола. Кількома місяцями пізніше автору спогадів довелося бачити деякі з тих фотографій в ілюстрованому німецькому тижневику. На одній з них була увічнена подія у фортеці – жінки ридали над купою трупів. Під фотографією містився напис: «Українки оплакують своїх чоловіків, вбитих євреями». Хоча одна із жінок була єврейкою³⁷.

У Жовкві до війни майже половину населення складали євреї. Після відкриття місцевої в'язниці НКВС, що знаходилася у жовківському замку, з-понад трьома десятками трупів ув'язнених, закатованих протягом 23-28 червня 1941 р., єврейське насе-

³³ Зі середньовіччя головний центр видобутку солі, з початку XIX ст. – центр нафтової й озокеритної промисловості, відомий за твором І. Франка «Борислав сміється».

³⁴ Арсен Б. Моя гірка правда... С. 81, 86.

³⁵ Бартов О. Стерті... С. 186.

³⁶ Бріман Ш. Українські священики і рабин разом молилися в пам'ять про жертви Голокосту на Галичині. URL: <https://ukrainianjewishencounter.org/uk>. Про золочівський погром видана україномовна брошура «Голокост в Золочеві», опублікована у Львові на основі книги-хроніки Шломо Майєра «Загибель Золочева» (1947).

³⁷ Бартов О. Стерті... С. 189-190.

лення зазнало погрому, вчиненого українцями та поляками. Саме у цей час була підпалена Велика синагога³⁸. Німці підбурювали місцеву молодь бити євреїв, а самі фотографували дійство. Спочатку натовп «розважався», але більше таких провокацій не було³⁹.

У Дрогобичі, де у 1939 р. мешкало 15 тис. євреїв, місцевий люд вважав, що серед катів-чекістів якщо й були євреї, то східняки, адже галицькі не вбивали⁴⁰. Тим не менш на початку німецької окупації у погромі, влаштованому українцями та поляками, загинуло близько 400 осіб⁴¹. Єврейські домівки були пограбовані, зокрема будинок родичів Лаури Дрімер, які на той час проживали у передмісті. Грабіжники взяли все, що могли винести, включно з кількома фотоальбомами, фотографії з яких просто кинули у болото. Після війни батько дівчини відправився побачити те, що залишилося від будинку. Сусід-українець передав близько 50 фотографій, які зміг зберегти після погрому⁴². Цей конкретний випадок демонструє, що не всі українці Дрогобича виливали свій гнів на євреїв. Серед них були й ті, хто допомагав єврейським сусідам убезпечити майно від пограбування та знищення.

Під час погромів не лише міський «криміналітет», а й соціальні низи намагалися поцупити щось з єврейського майна, як у Львові. Цим також займалися деякі сусіди сільських євреїв, які скористалися можливістю покращити свій матеріальний стан. Так, С. Стерлінг, який на момент німецького вторгнення мешкав у містечку Щуровичі (Львівщина), розповів, як після окупації населеного пункту євреї залишалися у своїх будинках і боялися виходити на двір. У той час українські сусіди грабували єврейське майно⁴³.

У липні 1941 р. погроми відбулися у Перемишлянах та Уневі. Перемишляни були відомим у Східній Галичині центром хасидизму. Єврейський погром вчинило місцевого населення, яке перебувало у стані шоку від побачених злочинів НКВС. Як зазначає молодий історик Ю. Скіра, нацисти вдало розіграли карту стереотипу «жидокомуни», й євреї стали головними його жертвами. В Уневі декілька місцевих мешканців вбили єврея-мельника разом з дружиною у власному будинку. Вбивство супроводжувалося пограбуванням майна. Місцевий парох ієромонах Герман (Будзінський) на сільських зборах з обрання солтиса виступив із засудженням цього злочину. На його переконання так вчинити могли лише невіруючі особи, вважаючи проявом бандитизму. Тема погромів одержала суспільне обговорення й була відкрито засуджена представником ГКЦ у невеличкій громаді. У листопаді 1941 р. ієромонаха Германа було переведено з Унівської Свято-Успенської Лаври до монастиря святого Йосафата у Львові. Згодом митрополит А. Шептицький доручить йому опіку над врятованими євреями⁴⁴.

Ситуацію у населених пунктах Східниця й Урич (Львівщина) детально описав М. Гауптман. «Поляки та євреї напружено чекали на розвиток подій. Одні – занепокоєно, інші – з острахом. І це може видатися дивним, але боялися не німців, а україн-

³⁸ Ibid. С. 203; Бартов О. Білі плями та чорні діри: минуле та сьогодення Східної Галичини... С. 462, 464.

³⁹ Ковба Ж. Людяність у безодні пекла... С. 79.

⁴⁰ Ibid. С. 152.

⁴¹ Бартов О. Білі плями та чорні діри: минуле та сьогодення Східної Галичини... С. 443.

⁴² Вурловська М. Нацистський терор проти євреїв Дрогобича... С. 178-179.

⁴³ Світло в темряві: розповідь Сімона Стерлінга, який пережив Голокост... С. 17.

⁴⁴ Скіра Ю. Покликані: монахи Студійського уставу та Голокост... С. 148-150.

ців»⁴⁵, – згадував він. У Східниці⁴⁶ найбільша погромна акція відбулася 3 липня 1941 р.

Однак не всі українці підтримували такі методи розплати, і не всі брали у них участь. Серед людей були потенційні рятівники переслідуваних, але у хаосі та масовому психозі вбивств вони не змогли нічого вдіяти. Погром не був спонтанний і наспіх реалізований. Гауптман впевнений, що йшлося про цілеспрямоване знищення єврейської інтелігенції та про можливість поквитатися за минуле. За подіями із цікавістю спостерігала велика кількість українців, дорослих і дітей, для яких погромна акція стала своєрідною «забавою». Він пам'ятає як «дика зграя», із задалегідь узятими інструментами, виривала золоті зуби, стягувала з пальців золоті обручки, здирала одяг і взуття з убитих євреїв. А від крові розпалював деякі гарячі голови⁴⁷.

Після арешту парубка повели населеним пунктом на розстріл. «Одні дивилися на нас із прихованим співчуттям, другі байдуже розмовляли між собою, треті сміхом і жестами виразно підкреслювали своє задоволення, – продовжував розповідати М. Гауптман. – Чи не на кожному відрізку тої дороги стояли агресивні шакали. Кидали в нас різними предметами, нечистотами, «набоїв» не мали, тож опльовували обличчя приречених. Лунав сміх, вигуки «ура» і прокляття. ...Зграя людей, переважно молодих, навіть малі діти знімали речі з мертвих»⁴⁸. Чоловікові вдалося втекти до лісу й уникнути розстрілу. Далі він подався у Дрогобич до сестри, де місцеві євреї теж чекали на погром, після якого мав настати порядок і спокій. Дивним і незрозумілим був той психоз.

27 серпня 1941 р. розпочався погром у с.Урич⁴⁹, в 7 км від Східниці. «Поволі на луці почали збиратися люди з довколишніх сіл – одні з цікавості, інші активно допомагали поліцаям. Бігали, поверталися з інформацією, спостерігали за дорогами і стежками, одне слово, було так само, як під час добре відомого мені погрому в Східниці, – продовжує М. Гауптман. – Жертв приводили з різних сторін. Загалом вони йшли спокійно, немовби й справді на «мітинг». Тільки іноді до нас долинав тихий плач, якісь благальні слова або грубий голос, змішаний із відгомном ударів»⁵⁰.

Сусіди-українці сприяли виявленню євреїв, оскільки добре знали кожну родину. Один із таких молодиків, який піс поруч з єврейськими сусідами, роздобув у поліцаїв карабін і став їм допомагати виганяти євреїв з домівок. Родина молодика не належала до категорії «порядних сімей». «Вони пиячили, займалися грабунком та іншими авантюрами, – згадував він. – А щодо їхньої національності, то думки різнилися, казали, що вони поляки або українці. Як потім з'ясувалося, що свою національну належність вони визначали самі, залежно від того, куди віяли вітри історії. В ті часи вигідніше було долучитися до українців. Як місцевий, він найкраще знав кожну родину й одразу зауважив, що наша сім'я вийшла з дому в неповному складі»⁵¹.

Добровільні помічники озброювалися лопатами та кайлами, які знаходили під

⁴⁵ Гауптман М. Забуті могили... С. 49.

⁴⁶ Нині відомий бальнеологічний курорт ім. Омеляна Стоцького (38 джерел і 17 свердловин мінеральних вод).

⁴⁷ Гауптман М. Забуті могили... С. 52-53.

⁴⁸ Ibid. С. 56-57.

⁴⁹ Урич – відомий центр середньовічної Галичини з найбільшим в Європі наскельним містом-фортецею «Тустань» (IX-XVI ст.), залишки якого нині входять до державного історико-культурного заповідника «Тустань».

⁵⁰ Гауптман М. Забуті могили... С. 70.

⁵¹ Ibid. С. 75.

час обшуку єврейських домівок. Після видворення євреїв знайомі намагалися обікрасти помешкання. «З боку будинку прокрадався мій ранковий гість, селянин із Перепростині. Він терпляче чекав майже увесь день на слушний момент, аби забрати запаси цигарок, сахарину і горілки, що їх розглядав раніше»⁵², – розповідав М. Гауптман. У цей час оповідач переховувався на горищі, але сам себе необережно виказав і був знову заарештований, а потім розстріляний. Однак хлопця не вбили, а лише поранили і він зміг вибратися з лісосмуги та повернутися до схованки. За кілька днів дістався до знайомих у передмістя Борислава та Дрогобича, але вони не квапилися переховувати втікачів, оскільки за це загрожував розстріл.

Свідок подій Д. Кахане також висловив впевненість, що українські селяни стали нападати на невеличкі єврейські селища та вбивати євреїв одразу після відступу Червоної армії. Їх підбурювали німецькі окупанти. Старенька мати Кахане ще наприкінці червня 1941 р. написала йому листа, в якому повідомила, що у Гримайлові (Тернопільщина) сусіди, які до цього приятелювали з єврейською родиною, забили на смерть трьох її синів і 18-річного онука⁵³.

Ш. Редліх вважає, що українці, особливо селяни, були налаштовані антиєврейськи і брали активну участь у погромах в Тернополі, Бучачі, Бережанах та інших містечках Тернопільщини⁵⁴. У Тернополі до війни мешкало менше 14 тис. євреїв, у Бучачі – близько 10 тисяч. Але вплив єврейських втікачів з окупованої Польщі збільшив кількість міського населення. На момент вступу німців до Тернополя 2 липня 1941 р. у місті налічувалося приблизно 17 тис. євреїв.

Після виявлення трупів у місцевій тюрмі НКВС, у місті розпочався тижневий погром, в якому участь брали німецька й українська поліція. В'язниця знову стала місцем масових тортур, принижень і кривавих розправ. Погромники вбивали жінок і дітей, користуючись ломами, сокирами та ножами. Близько сотні євреїв було вбито у синагозі, яку потім підпалили. Масові вбивства відбувалися й у навколишніх селах. За перший тиждень у Тернополі було вбито близько 5 тис. євреїв, переважно чоловіків. Незабаром після того нацисти знищили чималу частку єврейської інтелігенції міста та призначили юденрат. Антиєврейські акції у Бучачі теж розпочалися з вбивства єврейської інтелігенції на горі Федір⁵⁵.

У Бережанах після відкриття німцями тюрем НКВС відібраних євреїв примусили копати могили та ховати тіла померлих на християнському цвинтарі. Після цього їх на місці забив розлючений натовп. Деяких було вбито їхніми ж лопатами. Погроми прокотилися усім містом. В єврейському кварталі людей вбивали та калічили. Власність захоплювали та грабували. Хоча деякі українці з місцевої інтелігенції обіцяли їх вгамувати. Серед причин байдужого чи негативного ставлення українців до євреїв ізраїльський історик виділяє вже відомий домінуючий образ євреїв, які співпрацювали із «советаи» і лють, викликану зв'язим вбивством українських політв'язнів⁵⁶.

Щоб показати приклад антиєврейських настроїв серед українського населення, Ш. Редліх наводить кілька розповідей євреїв – свідків погрому. Так, один з працівників перукарні, що знаходилася напроти бережанської в'язниці, згадував, як тисячі

⁵² Ibid. С. 78-79.

⁵³ Щоденник Львівського гетто... С. 34-35.

⁵⁴ Редліх Ш. Разом і нарізно в Бережанах... С. 175.

⁵⁵ Бартов О. Білі плями та чорні діри: минуле та сьогодення Східної Галичини... С. 452, 460.

⁵⁶ Редліх Ш. Разом і нарізно в Бережанах... С. 181, 185-186, 201.

українців з довколишніх сіл прибули до міста та зібралися перед тюрмою. На власні очі бачив одного побитого єврея українською міліцією, якого добив розлючений натовп. Більшість бережанських євреїв, які загинули того дня, були забиті палицями від мітел з прикріпленими до них цвяхами. Натовп в українському національному вбранні марширував вулицями з гаслами «Смерть євреям...!». Тож, підсумував дослідник, вбивства євреїв у Бережанах, і будь-де у Східній Галичині, були явним актом перенесеної агресії та покарання «за дорученням», оскільки українці сприймали євреїв як співробітників «советів». Згодом українці розповідали йому, що ставилися до євреїв дружньо та співчутливо. Натомість самі євреї сприймали українців щонайменше як байдужих спостерігачів⁵⁷.

Подібної думки дотримувався лікар Барух Мілх з Тернопільщини, який всю провину покладав на «українців – погромників, насильників і вбивць». Свідок подій зауважив, що «совети погані, але все ж вони навели якийсь лад. Натомість у червні 1941 р. вилізли українці зі своєю державою, кожен став урядовцем і почалися репресії й переслідування євреїв. Німці без українців нічого б не змогли зробити»⁵⁸. Про його антиукраїнську позицію також повідомляє канадський історик І.-П. Химка, зазначаючи, що Мілх став свідком жорстокості погромників та української поліції у Товстому та Підгайцях і написав спогади, просякнуті антиукраїнським духом⁵⁹.

Рівненський історик і політолог М. Гон, аналізуючи поведінку спостерігачів, пояснює, що вони є важливим суб'єктом геноцидального процесу. Роль спостерігачів визначається передусім тим, що вони становлять більшість населення регіону/країни, де здійснюються злочини проти людства. Відтак реалізація геноцидів неможлива без участі «звичайних» громадян або, принаймні, їхньої мовчазної згоди. Адже ще Цветан Тодоров писав, що для виникнення зла потрібна байдужість. Звісно, що одна людина нездатна зупинити злочин, оскільки, зазвичай, рівень спостерігачів – індивідуальний.

Науковець один із типів поведінки визначає як самоусунення, відсторонення сусідів від жертв. При цьому наводить спогади І. Хоровіц з окупованого Борислава, яка на власному досвіді переконалася у зміні поведінки сусідів від лояльності до байдужості та ворожості: «Я ж була однією з них. У моїх жилах була така ж кров. Я ходила з... українцями в одну школу. Ми дружили, розважалися, разом танцювали й співали. І раптом ми перестали бути для них людьми. Ми були для них лише євреями». Тож, підкреслює М. Гон, спостерігачі – це свідки геноцидального процесу, які опиняються в епіцентрі подій не з власної волі, а в силу незалежних від них обставин. Незважаючи на це, їхня поведінка є фактором, який суттєво впливає на хід подій. Адже будь-яка позиція очевидців – їхня бездіяльність, прилучення до злочинців чи допомога переслідуванню і знищенню – є не тільки віддзеркаленням індіферентності чи підтримки одного з суб'єктів геноциду, а й збільшує чи мінімізує шанси жертв на порятунок⁶⁰.

На відміну від інших регіонів Східної Галичини, погроми не влаштувалися у тих

⁵⁷ Ibid. С. 201-202, 230-232.

⁵⁸ Хруслінська І., Тима П. Діалоги порозуміння... С. 40.

⁵⁹ Химка І.-П. Українсько-єврейські взаємини: від історії до пам'яті... С. 73.

⁶⁰ Гон М. Варіативність ролей спостерігачів у час реалізації геноцидального процесу // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції для викладачів та студентів «Історичні уроки Голокосту та міжнародні відносини» (23-24 жовтня 2009 р.): збірник наукових праць. Дніпропетровськ, 2010. С. 4, 8, 10, 14.

населених пунктах, де тимчасово перебували угорські військові частини («Карпатська група»), зокрема по лінії Станіславів⁶¹ – Коломия – Городенка⁶². Угорці не ініціювали та не підтримували погромного руху, а лише використовували євреїв як робочу силу, наприклад, в околицях Косова та Коломиї⁶³. Проте такої думки не поділяє професор східноєвропейської історії Гамбурзького університету Ф. Гольчевський, який зазначає, що погроми у Станіславові, Колимиї, Городенці, Обертині відбувалися в угорській зоні бойових дій та окупації Галичини⁶⁴.

О. Круглов висловив міркування про те, що погроми на Станіславщині (Івано-Франківщині), здебільшого відбувалися у момент «безвладдя», тобто в період між відходом радянської влади та приходом нових окупантів⁶⁵. Однак Б. Арсен і Р. Кувалек іншої думки. «Вже на другий день окупації м. Рогатина євреї ніде не з'явилися, боялися виходити на вулицю, – пише Б. Арсен. – Натомість з'явилися місцеві молодики інтелігентного виду з транспарантами українською та німецькою мовами: «Жида! Усім скоро буде капут!», «Юден капут!». Це були перші передвісники майбутнього пекла». Він згадує випадок з іншою націоналістично заангажованою й антисемітськи налаштованою сільською молоддю, зокрема с. Грусятичі поблизу Новострілок. Тоді підлітки причепилася до його знайомої єврейської дівчини, яка погано володіла галицьким діалектом і не могла вимовити слово «кукурудза»⁶⁶. Поодинокі та масові вбивства євреїв українцями зафіксовані у населених пунктах Отиня (50 осіб), Снятин (9 осіб) та ін.⁶⁷

На Станіславщині погроми розпочалися лише після переходу влади до німецької адміністрації. Наприкінці липня 1941 р. єврейське населення Станіславова нараховувало близько 40 тис. осіб включно із втікачами з Центральної Польщі, Карпат, сусідніх населених пунктів. До війни містечко Косів було практично єврейським. У 1931 р. в ньому мешкало 2,4 тис. євреїв, майже половина від всього населення. Восени 1939 р. Косів наводнили єврейські втікачі з окупованої Польщі. У вересні 1941 р. місто перейшло під контроль німецької влади⁶⁸.

Р. Кувалек вказує, що восени 1941 р. в одному із сіл біля Косова селяни-гуцули втопили у р. Черемоші кілька десятків місцевих євреїв. У сусідньому с. Гвинява селяни вигнали євреїв до Жабинців, а їхній маєток розікрали. У Косові масові екзекуції супроводжувалися підпаленням синагоги, пограбуванням єврейського майна, участь в якому брала шкільна молодь. До того ж частина молодих людей сприяли знищенню євреїв окупаційною владою: допомагали у підготовці братських могил

⁶¹ До 1939 р. місто називалося Станіславів, протягом 1939-1962 рр. – Станіслав. З 1962 р. – Івано-Франківськ

⁶² Ковба Ж. Людяність у безодні пекла... С. 79; Хруслінська І., Тима П. Діалоги порозуміння... С. 43.

⁶³ Кувалек Р. Рятівники, врятовані, ті, що видавали й видані... URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/zabuti-zertvy-viyny/720-robert-kuvalek-riativnykuvriatovani-ti-shcho-vydavaly-i-vydani-yevrei-poliaky-ta-ukraintsi-pid-chas-nimetskoj-okupatsiiskhidnoi-halychny-ohliad-zahalnoi-kartyuny>

⁶⁴ Гольчевський Ф. Відтінки сірого: роздуми про єврейсько-українські та німецько-українські стосунки в Галичині... С. 188.

⁶⁵ Круглов А. Погроми в Восточной Галиции... С. 73.

⁶⁶ Арсен Б. Моя гірка правда... С. 89, 102.

⁶⁷ Кувалек Р. Рятівники, врятовані, ті, що видавали й видані... URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/zabuti-zertvy-viyny/720-robert-kuvalek-riativnykuvriatovani-ti-shcho-vydavaly-i-vydani-yevrei-poliaky-ta-ukraintsi-pid-chas-nimetskoj-okupatsiiskhidnoi-halychny-ohliad-zahalnoi-kartyuny>

⁶⁸ Бартов О. Білі плями та чорні діри: минуле та сьогодення Східної Галичини... С. 447, 450-451.

(копанні великих ям), в арешті та полюванні на тих, хто переховувався. Серед учасників облав були люди різних професій: будівельники, освітяни, пекарі, фотографи й ін. Євреїв виказували навіть цілі родини. Деякі українці, у яких євреї переховували свої цінності, були зацікавлені у їх зникненні, аби привласнити майно собі⁶⁹.

Зрозуміло, що більшість погромів спровокували самі німці або місцеві підбурювачі, провокатори-агенти, що діяли за німецькими інструкціями. Однак підбурити населення до погромів вдавалося далеко не в усіх регіонах України. Айнзацгрупа «С» у серпні 1941 р., перебуваючи у Житомирі, констатувала, що налаштування населення на антиєврейські погроми не дало бажаного результату. Наступні місяці ситуація докорінно не змінилася. Рауль Гілберг писав, що населення не тільки не можна було намовити на активні дії проти євреїв, але навіть єврейські криївки/схованки вони не хотіли виказувати⁷⁰.

Вже згадані автори монографії «Особисте насильство: антиєврейські погроми на передодні Голокосту» вважають, що більшість поляків та українців у східнопольському прикордонні не були погромниками, а більшість євреїв не стали жертвами погромів, становили меншість у більшості місць, де вони відбулися. Влітку 1941 р. німці заохочували місцевих мешканців до «самоочисних дій», вони не надто сприяли цим діям, та й успіх їх був ситуативним. Погроми не є частиною Голокосту, а передували йому. Євреї стали мішенню лише в окремих громадах, а не на всіх східних теренах. Лише у тих громадах, де були до війни задіяні у власному націєтворенні, поділяючи ідеї сіонізму. Адже для поляків та українців ці євреї становили небезпеку під час боротьби за власні національні інтереси. Погроми 1941 р. потрібно вважати радше одними з останніх проявів «традиційного» антиєврейського насильства (хоча й набагато жорстокішого), аніж передумовами того, що потім назвуть Голокостом. Ритуальні приниження, які супроводжували погроми, погіршували ситуацію. Такі приниження склалися з антисемітських, антикомуністичних та антисіоністських дій, що розпалювало як злочинців, так і спостерігачів. Насильство виходить з-під контролю там, де злочинці відчують безкарність, а жертви є безпомічними та здегуманізованими, не вартими помилування з погляду погромників⁷¹.

О. Круглов, посилаючись на німецькі документи, підсумував, що ставлення українців до євреїв було вкрай негативним і визначалося ненавистю, що сприяло активізації липневих погромів, які ініціювали й організовували не окупанти, а здебільшого, антисемітське налаштовані місцеві мешканці, зокрема українці. Лише у Східній Галичині відбулося 140 погромів і вони носили масовий, а не поодинокий характер. ООН нічого не робила для недопущення або припинення погромів, адже багато з її членів стали їх активними учасниками. Так, у різних німецьких звітах за 3, 9, 16 і 20 липня 1941 р. повідомляється, що українське населення у перші години після відступу більшовиків виявило «гідну похвали» активність проти євреїв. У Добромилі спалили синагогу, у Самборі вбили 50 осіб, у Кременці – 130 євреїв, у Бориславі – 350. Подібна ситуація спостерігалася й у Бібрці. Попри те, що у деяких невеличких насе-

⁶⁹ Кувалек Р. Рятівники, врятовані, ті, що видавали й видані... URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/zabuti-zertvy-viyny/720-robert-kuvalek-riativnyky-vriatovani-ti-shcho-vydavaly-i-vydani-yevrei-poliaky-ta-ukraintsi-pid-chas-nimetskoi-okupatsiiskhidnoi-halychynu-ohliad-zahalnoi-kartyny>

⁷⁰ Химка І.-П. Українсько-єврейські взаємини: від історії до пам'яті... С. 122-123.

⁷¹ Бурцлафф Я. [Рец.]: Kopstein, Jeffrey S.; Wittenberg, Jason. Intimate Violence: Anti-Jewish Pogroms on the Eve of the Holocaust... С. 145-147.

лених пунктах єврейське населення було винищено повністю, загалом втрати євреїв від погромів не перевищували 3%⁷². За даними Ф. Гольчевського, кількість задокументованих погромів у Галичині сягає кількох десятків, чисельність жертв оцінюється приблизно у 12 тисяч⁷³. За іншими даними, у червні-липні 1941 р. у Львівській, Дрогобицькій, Тернопільській, Станіславській областях було вбито 19 тис. осіб⁷⁴.

Ж. Ковба поділяє думку про те, що погроми відбувалися лише за управління німецької військової адміністрації й у них в липні 1941 р. загинуло до 20 тис. осіб. Коли цивільна адміністрація перейняла владу, то погроми пішли на спад і кількість жертв значно зменшилася. За цивільної влади погроми вже не провокувалися, а навпаки заборонялися⁷⁵. Підрахунки О. Круглова та Ж. Ковби є узагальненнями. Ймовірно за все, цифри включають в себе кількість жертв цілеспрямованих нацистських ліквідаційних акцій за допомоги української міліції, підконтрольній військовим комендантам та ОУН, спонтанні прояви агресії місцевих жителів. Тому потребують уточнення та розмежування.

Отже, у містах і селах Східної Галичини влітку-восени 1941 р. відбулися криваві події, в яких євреї постраждали фізично та морально. Неєврейські сусіди, користуючись нагодою поквитатися з євреями, чинили так, як заманеться, оскільки нова влада не перешкождала, а навпаки заохочувала погроми. Відтак євреї були змушені тікати по різних населених пунктах, але й там не знаходили спокою, адже ситуація була типовою. Окремі погромники намагалися поживитися чужим майном, але серед сусідів знаходилися й ті, хто, навпаки, сприяв збереженню єврейського майна від розграбування чи знищення. Рівень міського та сільського антисемітизму визначити вкрай складно через відсутність фахових досліджень, але юдофобські настрої мали місце. На відміну від дорослого, більш толерантного населення, яке пам'ятало «старі часи» та позитивну реакцію євреїв на проголошення ЗУНР, молодь виявилася більш схильною сприймати «на віру» оунівські та нацистські антисемітські гасла, тому переважно й підтримувала погромні дії.

Зарубіжні фахівці, які вивчали тему галицьких погромів, схильні перебільшувати кількість населення залученого до погромів, оскільки у жодних працях не йдеться про те, що вони становили більшість. Навпаки, згадуються поодинокі акти насилля проти конкретних єврейських родин, які роками мешкали поруч. Українські дослідники, констатуючи наявність погромного руху, схильні перебільшувати кількість жертв погромників, наголошуючи на тисячах. Хоча змішувати кількість жертв погромників з жертвами німецьких окупантів є не доцільним.

REFERENCES

- Arsen, B.** (2004). *Moia hirka pravda: Ya i Kholokost na Prykarpatti* [My bitter truth: I am and the Holocaust in the Carpathian region]. *Nadvirna* [in Ukrainian].
- Bartov, O.** (2010). *Sterti. Znykaiuchi slidy evreiv Halychyny v suchasni Ukraini* [Erased. Rubbed Disappearing traces of Galician Jews in modern Ukraine]. *Kyiv* [in Ukrainian].
- Bartov, O.** (2015). *Bili pliamy ta chorni dyry: mynule ta sohodennia Skhidnoi Halychyny* [White spots and black holes: the past and present of Eastern Galicia]. In *Shoa v Ukrayini: istoriia, svidchennia, uvichnennia* (pp. 433-480). *Kyiv: Dukh i Litera* [in Ukrainian].
- Bartov, O.** (2018). *Anatomy of a Genocide: The Life and Death of a Town Called Buczacz*. New York: Simon and

⁷² Круглов А. Погромы в Восточной Галиции... С. 57-58, 73-74.

⁷³ Гольчевський Ф. Відтінки сірого: роздуми про єврейсько-українські та німецько-українські стосунки в Галичині... С. 186.

⁷⁴ Круглов О. Єврейські втрати в Україні, 1941-1944 рр. // Шоа в Україні: історія, свідчення, увічнення / за заг. ред. Рея Брандона, Венді Лауер. Київ, 2015. С. 381.

⁷⁵ Ковба Ж. Людність у безодні пекла... С. 80.

- Schuster.
- Briman, Sh.** (2018). *Ukrainski sviashchenyky i rabyn razom molylysia v pamiat pro zhertvy Holokostu na Halychyni* [Ukrainian priests and rabbis prayed together in memory of the Holocaust victims in Galicia]. Retrieved from: <https://ukrainianjewishencounter.org/uk> [in Ukrainian].
- Burzlaff, Y.** (2019). Rez.: Jeffrey S. Kopstein, Jason Wittenberg. *Intimate Violence: Anti-Jewish Pogroms on the Eve of the Holocaust*. Ithaca, NY, Cornell University Press. 2018. 192 p. *Holokost i suchasnist, 1* (17), 134-147 [in Ukrainian].
- Feller, M.** (1998). Poshuky, spohady, rozдумы yevreia, yakyi pamiataie svoikh didiv, pro ukrainsko-yevreiski vzaemny, osoblyvo pro neliudske i liudiane v nykh [Searches, memories, reflections of a Jew, who remembers his grandfathers, about Ukrainian-Jewish relations, especially about inhuman and human beings in them]. Drogobych [in Ukrainian].
- Gon, M.** (2010). Variativnist rolei sposterihachiv u chas realizatsii henotsydalnoho protsesu [The Variability of Observer's Roles at the Time of the Realization of the Genocidal Process]. In *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii dlia vykladachiv ta studentiv «Istorychni uroky Holokostu ta mizhnatsionalni vidnosyny» (23-24 zhovtnya 2009): zbirnyk naukovykh prats* (pp. 4-16). Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
- Golchevsky, F.** (2015). Vidtinky siroho: rozдумы pro yevreisko-ukrainski ta nimetzko-ukrainski stosunki v Halychyni [Grayscale: Reflections on Jewish-Ukrainian and German-Ukrainian Relations in Galicia] In *Shoa v Ukraini: istoria, svidchennia, uvichnennia* (pp. 163-220). Kyiv [in Ukrainian].
- Gulay, V.** (2012). Zahostrennia mizhethnichnykh vidnosyn v Zakhidnii Ukraini na pochatkovomu etapi nimetzko-radianskoi viiny v konteksti etnonatsionalnoi polityky totalitarnykh rezhymiv [The intensification of interethnic relations in Western Ukraine at the initial stage of the German-Soviet war in the context of the ethno-national policy of totalitarian regimes]. *Gileya: naukovyi visnyk, 57* (2), 99-104 [in Ukrainian].
- Gulay, V.** (2014). Polityko-komunikatyvni vektory eskalatsii mizhethnichnoi konfliktno-konfrontatsiynoi interaktsii v Zakhidnii Ukraini, lito-osin 1941 r. [Political and communicative vectors of escalation of interethnic conflict-confrontational interactions in Western Ukraine, summer-autumn 1941]. *Studia politologica Ucraino-Polona, 4*, 270-278 [in Ukrainian].
- Gulay, V.** (2016). Dyskurs mizhethnichnoi komunikatsii u dystrykti «Halychyna» v period «ostatochnoho vyrishennia yevreiskoho pytannia» [The discourse of interethnic communication in the Galicia district during the «final settlement of the Jewish question»]. *Problemy istorii Holokostu, 8*, 89-99 [in Ukrainian].
- Hauptman, M.** (2017). *Zabuti mohyly* [Forgotten graves]. Kyiv [in Ukrainian].
- Himka, I.-P.** (2019). *Ukrainsko-yevreiski vzaemny: vid istorii do pamiatii* [Ukrainian-Jewish Relations: From History to Memory]. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
- Khonisman, Y.** (1998). Katastrofa evreev Zapadnoi Ukrainy. Evrei Vostochnoi Galitsii, Zapadnoi Volyni, Bukoviny i Zakarpattia v 1939-1945 [The catastrophe of Jews in Western Ukraine. Jews of Eastern Galicia, Western Volhynia, Bukovina and Transcarpathia in 1939-1945]. Lviv [in Russian].
- Khruslinska, I. & Tima, P.** (2011). *Dialohy porozuminnia. Ukrainsko-yevreiski vzaemny* [Dialogues of Understanding. Ukrainian-Jewish relations]. Kyiv [in Ukrainian].
- Kopstein, J. & Wittenberg, J.** (2018). *Anti-Jewish Pogroms on the Eve of the Holocaust*. Cornell University Press.
- Koval, O.** (2016). *Spomyny moho zhyttia: Lviv-Aushwitz-Brussel*. Lviv [in Ukrainian].
- Kovba, Zh.** (2009). *Liudianist u bezodni pekla. Povedinka mistsevoho naseleння Skhidnoi Halychyny v roky «ostatochnoho rozviazannia yevreiskoho pytannia»* [Humanity in the depths of hell. Behavior of the local population of Eastern Galicia during the final settlement of the Jewish question]. Kyiv [in Ukrainian].
- Kovba, Zh.** (Ed.) (2009). *Shchodennyk Lvivskoho hetto. Spohady rabyna Davyda Kakhane* [Diary of the Lviv ghetto. Memoirs of Rabbi David Kahane]. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
- Kruglov, A.** (2010). Pogromy v Vostochnoi Galitsii leta 1941 goda: organizatory, uchastniki, masshtaby i posledstviia [Pogroms in Eastern Galicia in the summer of 1941: organizers, participants, scales and outcomes]. *Problemy istorii Holokostu, 5*, 56-74 [in Russian].
- Kruglov, O.** (2015). Yevreyski vtraty v Ukraini (1941-1944) [Jewish losses in Ukraine, 1941-1944]. In *Shoa v Ukraini: istoriia, svidchennia, uvichnennia* (pp. 374-396). Kyiv [in Ukrainian].
- Kruhlov, A., Umanskii, A. & Shchupak, Y.** (2017). Kholokost v Ukraine: zona nemetskoj voennoi administratsyi, rumynskaia zona okkupatsyi, distrikt «Halichina», Zakarpate v sostave Vengrii (1939-1944) [Holocaust in Ukraine: the zone of the German military administration, the Romanian occupation zone, the district Galicia, Transcarpathia as part of Hungary, 1939-1944]. Dnipro: «Tkuma»; ChP «Lira LTD [in Russian].
- Kuvalek, R.** (2013). Riativnyky, vriatovani, ti, shcho vydavaly i vydani. Yevrei, poliaky ta ukrainsi pid chas nimetskoj okupatsii Skhidnoi Halychyny – ohliad zahalnoi kartyny [Rescuers, rescued, those that were published and published. Jews, Poles and Ukrainians during the German occupation of Eastern Galicia – review of the general picture]. Retrieved from: <http://www.historians.in.ua/index.php/ru/zabuti-zertvy-viyny/720-robert-kuvalek-riativnyky-vriatovani-ti-shcho-vydavaly-i-vidani-yevrei-poliaky-ta-ukrainsi-PID-Ches-nimetskoj-okupatsii-skhidnoi-halychyny-ohliad-zahalnoi-kartyny>[in Ukrainian].
- Lauer, V.** (2018). Pohromy, nasyllia natovpu ta henotsydy u Zakhidnii Ukraini vlitku 1941: istoria, poiasnennia ta porivniannia [Pogroms, violence the crowd and genocide in Western Ukraine in the summer of 1941: history, explanation and comparison]. *Problemy istorii Holokostu: ukrayinsky vymir, 10*, 214-255 [in Ukrainian].
- Levitas, F.** (1997). *Evrei Ukrainy v roky Druhoi svitovoi viiny* [The Jews of Ukraine during Second World War]. Kyiv [in Ukrainian].
- Maslovsky, V.** (1997). *Trahediia halyskoho yevreistva* [Tragedy of Galician Jewry]. Lviv: Redaktsiia hazety «Vilna

- Ukraina» [in Ukrainian].
- Monolatiy, I.** (2016). «Kolomyia bez zhydiv»: dylemy povedinky «strakhitlyvo normalnykh liudei» cherez pryzmu literatury ta ZMI [«Kolomyia without Jews»: the dilemmas of the behavior of «terribly normal people» through the prism of literature and the media]. Retrived from: <http://mnemonika.org.ua/2016/07> [in Ukrainian].
- Redlikh, Sh.** (2002). *Razom i narizno v Berezhanah. Polaki, evrei ta ukraintsi, 1919-1945 rr.* [Together and trim in Berezhanah. Poles, Jews and Ukrainians, 1919-1945]. Kyiv [in Ukrainian].
- Sikorska, O.** (2017). Poriatunok evreiv u kolektyvni pamiati galychan na prykladi Uneva i Univskoi Lavri [The Rescue of Jews in the Collective Memory of Galicians: The Case of Univ and the Univ Monastery]. *Ukraina moderna, 24 (Yevreiski istorii ukrainskyh tereniv)*, 139-150 [in Ukrainian].
- Skira, Yu.** (2019). Poklykani: monakhy Studiiskoho ustavu ta Holokost [Call: monks of the Student's Charter and the Holocaust]. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
- Shou, M.** (2019). Rez.: Omer Bartov. Anatomy of a Genocide: The Life and Death of a Town Called Buczacz. New York: Simon and Schuster, 2018. 399 p. *Holokost i suchasnist, 1* (17), 156-162 [in Ukrainian].
- Sterling, S.** (2012). *Svitlo v temriavi: rozpovid Simona Sterlinha, yaki perezhyv Holokost, rozkazana nym Phillis Sterling Yakobs* [Light in the dark: The story of Simon Sterling, who survived the Holocaust, described by Phillis Sterling Jacobs]. Kyiv [in Ukrainian].
- Struve, K.** (2015). *Deutsche Herrschaft, ukrainischer Nationalismus, antijüdische Gewalt: Der Sommer 1941 in der Westukraine.* Oldenburg [in Germany].
- Struve, K.** (2017). OUN(b), nimtsi ta antyevreiske nasytstvo v Halychyni vlitku 1941 r. [OUN(b), Germans and anti-Jewish violence in Galicia in the summer of 1941]. *Ukraina moderna, 24 (Yevreiski istorii ukrainskyh tereniv)*, 234-255 [in Ukrainian].
- Vurlovska, M.** (2017). Natsystyskyi teror proty yevreiv Drohobycha (istoriia rodyny Drimeriv) [Nazi terror against the Jews of Drohobych (The history of the Drimers' family)]. *Skhidnoevropeyskyi istorychnyi visnyk, 5*, 177-183. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058x.5.116968> [in Ukrainian].

Maryna Mykhailiuk

(Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies named after M.S. Hrushevskyy of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8357-4744>

The Pogrom Movement in Eastern Galicia in Summer and Autumn of 1941: Basic Researches and Interpretations

The participation of average Galicians (Ukrainians, Poles) in the pogrom actions in summer and autumn of 1941 against Jews as the carriers of the «Jewish Bilshovyzm» ideology and the Soviet occupation of the region supporters is analyzed in the paper. The attention is paid to the reasons for aggression, the ways of insulting people, which went beyond physical and moral violence and sometimes led to intentional homicides. The territorial boundaries of the research cover Lviv and Ternopil regions, and some regions of Stanislav (Ivano-Frankivsk). The aggression rate of the people driven to despair by the loss of loved ones after the opening of the NKVD prisons is shown on the examples of the fate of specific persons who witnessed and fell victims to the events. Not only the relatives of the executed but also other anti-Semitic «elements» – people from different settlements of Eastern Galicia, took part in the pogroms.

The conclusions state that in those bloody events Jews were injured physically and mentally. The non-Jewish neighbors, taking the opportunity to get even with the Jews, did as they liked, since the new authorities did not impede but conversely encouraged the pogroms. Therefore, the Jews had to flee to different settlements, but they did not find peace there either since the situation was typical. Some of the thugs tried to make good at their expense, but among the neighbors were those who, on the contrary, tried to save the Jewish property from plunder or destruction. It is extremely difficult to determine the rate of urban and rural anti-Semitism because of the lack of relevant researches, but there were anti-Semitic sentiments. Unlike the more tolerant adult population, which remembered the «old days» and the positive attitude of the Jews to the proclamation of the ZUNR, the young people were more disposed to take on trust the OUN and Nazi anti-Semitic slogans, and therefore mainly supported the pogroms.

Foreign experts who studied the issue of the Galician pogroms tend to exaggerate the

number of people involved in the pogroms since no sources state that they were the majority. On the contrary, just the single acts of violence against certain Jewish families who lived nearby for years are mentioned. Ukrainian researchers, stating the fact of the pogrom movement, tend to exaggerate the number of victims of the thugs, telling about the thousands. Besides, it is improvidently to mix the number of victims of the pogroms with those of the Nazi occupiers.

Keywords: pogroms in Eastern Galicia, physical and moral violence against Jews, robbery of Jewish property

Надійшла до редакції / Received: 15.08.2019

Схвалено до друку / Accepted: 13.09.2019